

УДК 37.017.7–053.66

РОЛЬ СУБ'ЄКТІВ СОЦІАЛЬНОГО ВПЛИВУ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ ПІДЛІТКА

Майя Бабкіна

*Національний університет “Львівська політехніка”
вул. С. Бандери, 12, 79013 Львів, Україна*

Розглянуто роль суб'єктів соціального впливу в процесі формування активної громадянської позиції підлітка. Акцентовано на важливості їх взаємодії у здійсненні цього процесу. Проаналізовано вікові особливості та психологічні закономірності розвитку дитини у підлітковому віці у процесі формування її громадянських якостей.

Ключові слова: громадянське виховання, громадянська позиція, громадянська активність, життєві орієнтири, підлітковий вік, суб'єкти соціального впливу.

Проблема формування активної громадянської позиції дітей та молоді є особливо актуальною в умовах розвитку української державності. Адже від активної громадянської позиції молодого покоління залежатиме як його доля, так і майбутнє країни. Саме та людина має громадянську позицію, яка спроможна поєднати свої особисті інтереси із суспільними, усвідомити потреби суспільного прогресу як свої власні.

За останнє десятиріччя в Україні багато наукових досліджень були спрямовані на виховання інтегрованої особистості, в якій органічно поєднуються високі моральні чесноти, громадянська зрілість, патріотизм, самоактивність, почуття обов'язку та відповідальності перед суспільством. Найбільш всебічно цю проблему досліджують Н. Дерев'янка, П. Єгоров, М. Задерихіна, І. Жадан, І. Іванчук, П. Ігнатенко, Н. Косарева, Л. Крицька, В. Оржехівський, В. Поплужний, С. Рябов, О. Сухомлинська, І. Татаренко, К. Чорна та ін. Психологічні аспекти у вихованні громадянських якостей особистості вивчають І. Бех, М. Боришевський, В. Васютинський, Т. Воропаєва та ін.

В Україні, як зазначено в “Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності”, на сучасному етапі її розвитку громадянське виховання, зважаючи на те, що немає відповідної правової та юридичної бази або з огляду на її недієспроможність, значною мірою базується на морально-етичних засадах, тобто морально-етичні імперативи й цінності є головним критерієм ефективності громадянського виховання [3]. Ось чому ця проблема ще й досі недостатньо розроблена як у педагогічній теорії, так і у виховній практиці.

Ми ставили за мету розглянути роль суб'єктів соціального впливу, які сприяють формуванню активної громадянської позиції підлітка.

На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури та результатів дослідження ми визначили сутність поняття “громадянська позиція”. Отже, громадянська позиція – це система ціннісних і соціальних орієнтацій, настановлень та ставлень особистості, які характеризують її як громадянина країни та суспільства. Це поняття розглядаємо як стійкий компонент внутрішньої структури особистості, що визначає спрямованість її діяльності та реалізацію особистісних цінностей, власних прав та свобод.

Для формування засад активної громадянської позиції громадян найоптимальнішим є підлітковий вік – період самоствердження, дієвого формування соціальних інтересів і життєвих ідеалів. Зростання уваги до питань розвитку активної громадянської позиції підлітка зумовлене ще й тим, що його прагнення до самостійності, незадоволеність пасивним становищем ще не підкріплені власними, сформованими, сталими соціальними мотивами поведінки, достатнім життєвим досвідом, правильним розумінням співвідношення свободи і відповідальності особистості.

Підлітковий вік (11–16 років) науковці вважають перехідним, тобто поступовим переходом від дитинства до дорослості, який має певні особливості та різні стадії розвитку. Цей перехідний період характеризується різким піднесенням життєдіяльності, кардинальними змінами в організмі дитини, інтенсивним формуванням особистості, зростанням моральних та інтелектуальних сил і можливостей. Саме у цьому віці формуються перші переконання особистості.

З психолого-педагогічного погляду, крім складної гормональної перебудови організму, в підлітковому віці одночасно розвивається логічно-абстрактне мислення, посилюється коло почуттів та емоцій, відбуваються зміни головних мотивів діяльності, формується самостійна оцінка цінностей [5, с. 20].

Відбуваються значні зміни в соціальній сфері розвитку підлітка. Найсприятливішою умовою для соціалізації підлітка є задоволення його потреби у дорослості, яка є основним психологічним новоутворенням підліткового віку, мотиваційною стороною розвитку особистості, тією якістю, в якій відображається нова життєва позиція в ставленні до себе, людей і світу в цілому. У підлітка з'являється прагнення розширити коло суспільних відносин, займати певну позицію в суспільстві, утвердити себе в діяльності, яка б мала суспільно-корисне значення й оцінку.

Соціалізація підлітка, в структурі якої є громадянське виховання, здійснюється під впливом значної кількості обставин та чинників: держави, сім'ї, школи, неформальних груп, засобів масової інформації, релігії та ін.

У результаті проведеного дослідження з'ясували, що сім'я, з погляду 33,3% респондентів-підлітків, відіграє роль основного посередника в трансляванні суспільних впливів на особу. Наступними за значенням суб'єктами соціального впливу є однолітки, товариші, друзі (23,8%), учителі, наставники (14,3%). Важливе місце посідають ЗМІ (19,1%), організації та установи (9,5%).

З появою почуття дорослості у підлітка відбувається трансформація взаємин зі старшими, постає необхідність у звільненні від контролю та опіки батьків, потреба автономії та емансипації. Виникають розбіжності у поглядах між батьками та дітьми, причиною яких є різний досвід; відсутність чітких станів переходу від дитячої залежності до дорослої незалежності та певних правил, які структурують послаблення батьківської влади у фазі переходу від дитинства до підлітковості; соціальні відмінності, що пов'язані із зіткненням контролюючої ролі дорослих з потребами підлітків у автономії [7, с.198].

Оскільки сім'я має психолого-педагогічний пріоритет у вихованні дитини, закладаючи основи її особистісного розвитку, виникає потреба у гармонійному взаєморозумінні двох поколінь.

Як зазначає І. Бех, взаємини з підлітком розвиватимуться безконфліктно, коли дорослий бачить і поважає в дитині особистість, зберігаючи провідну позицію. Дуже важливо, щоб зміна ставлення дорослого до підлітка випереджувала вимоги підлітка, а не була лише відповіддю на них [1, с. 122].

Отже, взаєморозуміння підлітків з батьками, на нашу думку, повинно базуватись на демократичному підході до виховання. Батьки зобов'язані мотивувати свої вимоги та обговорювати їх; батьківську владу використовувати лише у разі необхідності; ставитися з повагою до незалежності дитини та її поглядів; брати до уваги думку дитини; бути для неї прикладом; удосконалювати власні духовно-моральні якості.

Необхідно пам'ятати, що основи характеру, життєві установки, моральні вимоги, громадянські якості закладаються в сім'ї. Саме на цих підвалинах відбувається подальший процес виховання в суспільних інституціях, особлива роль якого відводиться школі. Треба акцентувати на тому, що громадянська спрямованість виховного процесу повинна орієнтуватися на тісну взаємодію батьків, учителів та вихованців.

У процесі входження підлітка-школяра в систему соціальних зв'язків відбуваються зміни у взаємостосунках з педагогами. Критичні зауваження, владні інтонації і категоричні вказівки з боку вчителя спонукають підлітка до відкритого чи прихованого протесту. Адже йому потрібен не просто мораліст, як підкреслює І. Бех, а учитель-товариш, який спроможний допомогти розібратись у складних життєвих ситуаціях [1, с.128]. Саме тут

постає потреба в особистісному спілкуванні підлітка з вчителем. У результаті цього виникають глибокі емоційні та духовні контакти з наставниками. Це створює сприятливі можливості для вирішення характерної для підліткового віку проблеми пізнання самого себе, своїх можливостей, свого місця у житті, своєї громадянської позиції. У цій комунікативній взаємодії педагог є не лише простим ретранслятором громадянсько-спрямованої інформації, але й сам повинен відповідати вимогам справжнього громадянина. Учні вже добре розрізняють, де вчитель просто транслює матеріал (з відповідною громадянською наповненістю), а де він виступає з власною громадянською позицією.

Отже, для уникнення конфліктних ситуацій у взаєминах між вихователем та вихованцем та для подальшої їх співпраці необхідно, щоб учитель розумів складність і суперечливість внутрішньої позиції підлітка, ставився до нього так, як до дорослої людини, надавав йому самостійності у вирішенні конкретних питань; навчав його бути відповідальним за свої вчинки; будував спілкування на основі довіри та взаємоповаги; поважав у ньому особистість; був не тільки фахівцем, а й високосвідомою та високоморальною особистістю. Як зазначав В. Сухомлинський, “вихователь повинен зробити все для того, щоб вихованець відчував себе активною силою, здатною впливати на суспільний розвиток” [8, с. 520].

Владно-підвладна проблематика має важливе значення для особистості підлітка. Надмірна владність і надмірна підвладність є вагомими симптомами деформації особистісного розвитку, причина яких приховується в дисгармонії стосунків між дорослими та дітьми. У цей період відбувається знецінення одних авторитетів і пошук нових. За прагненням бути незалежним від впливу авторитетних осіб та соціальних норм приховується прагнення приєднатись до інших соціальних структур, знайти сенс існування в ідентифікації з новими особами та ідеями [2, с. 15].

Саме тут важливого значення набувають взаємини з однолітками, які стають основою внутрішнього інтересу підлітка, формою, яка найкраще пристосована до виявлення соціальної позиції підлітка. Він починає засвоювати соціальний досвід, навчається налагоджувати стосунки, тотожні до взаємин між дорослими. Тут забезпечується вільне спілкування, яке є необхідною умовою виявлення позиції підлітка. Підліткова група, як стверджує В. Москаленко, є носієм культури, де загальносоціальне наявне в конкретно-особистій формі, в настановленнях, цінностях інших членів групи, з якими контактує підліток [6, с. 20–32]. Отже, загальний характер групових взаємин відіграє особливу роль у становленні особистісних рис підлітка.

Отож стає зрозумілою потреба підлітка у приналежності до певної групи, де він відчуває солідарність, стабільність, взаєморозуміння, що має важливе значення для формування його самооцінки та самосвідомості. Саме тут він починає відчувати себе необхідною частиною колективу, вчиться

відповідальності й вмілому прийняттю рішень. У процесі спілкування з однолітками у підлітковому віці застосовують норми моралі та соціальної поведінки, розвивається власна ієрархія цінностей, які починають складатися в складну і стійку систему, формуючи активну громадянську позицію, виходячи з єдності як особистих, так і суспільних інтересів.

Отже, для цього віку характерний не тільки пошук ідентичності, а й прагнення підлітка пізнати власну індивідуальність, усвідомлення самого себе, своїх бажань та потреб.

У перехідний період від дитинства до дорослості підліток проходить складний шлях у своєму психічному розвитку: через внутрішні конфлікти із самим собою та іншими, через подолання низки суперечностей. Для нього притаманні протилежні прагнення та суперечності, що є причиною недостатнього життєвого досвіду, незрілості, нестабільності його особистості.

Сучасні дослідники акцентують на важливості визначення такої суперечності: з одного боку, підлітковість – вік соціалізації, впрошування в світ людської культури та суспільних цінностей; а з іншого – вік індивідуалізації, відкриття та утвердження власного “Я” [7, с. 178].

Зазначимо кілька суперечностей, що виникають у підлітковому віці:

- прагнення бути дорослим і відсутність соціального досвіду;
- бажання автономії й потреба приналежності до групи;
- прагнення бути індивідуальною особистістю та одночасно таким, як інші, ідентифікація з однолітками;
- відмінності між фізичною та соціальною зрілістю підлітка.

Ці суперечності також є процесом соціалізації на підлітковій стадії розвитку особистості. Адже внутрішні суперечності, що виникають у житті особистості, як зазначав Г. Костюк, є рушійною силою переходу її від нижчих до вищих ступенів розвитку, стають джерелом активності, намагання усунути ці суперечності, виробити нові способи поведінки, досконаліші дії і пов'язані з ними властивості [4, с. 9].

На думку В. Сухомлинського, щоб суперечності підліткового віку “не приводили до конфліктів і зривів, треба виховувати в молодого громадянина зрілість думки, ідейну цілеспрямованість і стійкість” [8, с. 339].

Невчасна і недостатня допомога від дорослих у процесі формування світоглядних установок може спонукати до втрати сенсу життя, оскільки підлітку притаманні вразливість, роздратованість, неврівноваженість, імпульсивність, невизначеність, прагнення до самоствердження та незалежності.

Підлітки – одна з найбільш соціально та економічно незахищених категорій населення. Неблагополуччя в сім'ї, недостатній психолого-педагогічний вплив, соціально-політичні та економічні перетворення в

суспільстві, постійний стрес, апатія, незадоволеність своїм становищем є причиною зростання криміналізації підлітків. Низький матеріальний рівень сім'ї, пошук швидкого заробітку, коли немає позитивного прикладу для наслідування та ідеалу, ведуть підлітка на шлях організованої злочинності.

Посиленню кризового становища у підлітковому середовищі також сприяє політика, яка спрямована на комерціалізацію культури, мистецтва, спорту. Для більшості підлітків недоступні форми дозвілля, зважаючи на високі ціни та незначне матеріальне забезпечення сім'ї. Перехід до ринкових стосунків зумовлює зменшення кількості клубів, спортивних секцій, музичних шкіл, гуртків, оздоровчих таборів.

Те, що немає молодіжних організацій, є причиною створення неформальних груп, які часто мають негативний вплив на формування правосвідомості підлітка. Жорстоке ставлення в сім'ї, байдужість, нерозуміння з боку вчителів спонукають підлітка до втечі з дому і до активної участі в неформальних групах, схильних до правопорушень та злочинів.

Негативно впливає на психіку підлітка перегляд телепередач, які викликають агресію у поведінці дитини. Помітний прямий зв'язок між насильством на телеекрані та збільшенням кількості злочинів серед неповнолітніх.

Отже, негативний вплив ЗМІ, жорстоке, байдуже, несправедливе ставлення до підлітка з боку дорослих, відсутність позитивного прикладу та ідеалу робить його також жорстоким, цинічним, емоційно глухим.

Для вибору власних життєвих орієнтирів підліток потребує допомоги від суб'єктів соціального впливу, чинників, які спроможні впливати на формування дорослості підлітка та вибір його ціннісної позиції.

Підсумовуючи, зазначимо, що процес формування активної громадянської позиції підлітка буде ефективним за таких умов:

- врахування вікових особливостей та психологічних закономірностей розвитку підлітка;
- розуміння складної та суперечливої внутрішньої позиції підлітка;
- налагодження взаєморозуміння та взаємодії старшого і молодого поколінь;
- застосування інноваційних методів, форм та засобів педагогічного впливу на виховання підлітка;
- взаємоузгодження чинників та координації дій всієї сукупності агентів, засобів соціального впливу на розвиток громадянських якостей підлітка.

Отже, першочерговим завданням освіти та суспільства в цілому є напрацювання інноваційних засобів і методів впливу на сучасне молоде покоління, зокрема у підлітковому віці, беручи до уваги психологічні закономірності розвитку дитини, її внутрішній світ, погляди, бажання,

наміри, що є важливою передумовою виховання та навчання громадянської активності. А також не потрібно забувати про те, що перспектива розвитку молоді особистості, як активного члена суспільства, залежить від громадянських та моральних якостей вихователів.

Аналіз проблеми формування активної громадянської позиції підлітків свідчить про необхідність подальшого дослідження таких аспектів, як взаємодія чинників впливу та інтегрований підхід до становлення громадянської позиції підлітка.

1. *Бех І. Д.* Виховання особистості: У 2 кн. К., 2003. Кн. 1.
2. *Васютинський В.* Інтеракційні виміри особистісного і соціального буття // Соціальна психологія. 2005. № 3. С. 8–19.
3. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності: Проект / Наук. творч. колектив. О. Сухомлинська (наук. кер.) та ін. // Шлях освіти. 2000. № 3. С. 7–13.
4. *Костюк Г. С.* Навчання і розвиток особистості. К., 1968.
5. *Макарова Л. І., Гах Й. М.* Основи психології та педагогіки: Навч. посіб. К., 2005.
6. *Москаленко В.* Проблема виховання в контексті соціалізації особистості // Соціальна психологія. 2005. № 3. С. 20–32.
7. *Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В.* та ін. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. К., 2001.
8. *Сухомлинський В. О.* Народження громадянина // Вибр. тв.: У 5 т. К., 1977. Т. 3. С. 283–582.

ROLE OF THE SUBJECTS OF SOCIAL INFLUENCE IN THE PROCESS OF TEENAGER'S ACTIVE CIVIC ATTITUDE FORMATION

Maya Babkina

*National University "L'viv Politechnika"
Bandera Str., 12, UA – 79013 L'viv, Ukraine*

The article considers the role of subjects of social influence in the process of forming teenager active civic attitude. Special attention is given to the interaction of these subjects. Age peculiarities and psychological nature of the teenager development in civic education are analyzed.

Key words: civic education, civic attitude, civic activity, life orientation, teenager age, subjects of social influence.

Стаття надійшла до редколегії 15.11.2006

Прийнята до друку 15.12.2006